

Inleiding: Verhaal en werkelijkheid

Sjaak van der Geest

"Romans schrijven is wetenschap
bedrijven zonder bewijs."

W.F.Hermans

Toen Köbben nog hoogleraar was in Amsterdam stelde hij graag de volgende, wat boosaardige vraag: Als een verschrikkelijke ramp een einde zou maken aan onze beschaving en alles zou vernietigen behalve de ingebonden jaargangen van de *Sociologische Gids* (het *Sociologisch Tijdschrift* bestond toen amper) en als jaren later vreemde bezoekers die jaargangen zouden vinden en ontcijferen, zouden zij dan op grond van die wetenschappelijke artikelen onze verloren beschaving kunnen reconstrueren? Het was een retorische vraag en niemand durfde ja te zeggen.

Levenselijkheid, menselijke herkenbaarheid, heeft niet altijd hoog in aanzien gestaan in de sociale wetenschap. Analyserende wetenschap had vaak andere pretenties: wetten ontdekken die zich juist wegens hun onherkenbaarheid aan het oog onttrokken. Analoog aan de natuurwetenschappelijke methode hoopte men vooruitgang te boeken via voortschrijdende specialisatie en fragmentering. Mensen werden gereduceerd tot hun rol, status, functie, klasse, en raakten vervolgens zelf onzichtbaar.

Voor vertellers van verhalen daarentegen is levenselijkheid een *conditio sine qua non*. Een verhaal waarin de lezer niets van zijn werkelijkheid herkent, wordt opzij gelegd. Het verhaal, hoe grotesk en fantastisch ook, is bij uitstek een levenselijke tekst. Dat komt omdat het niet over abstracties

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 13, nummer 3, december 1986

maar over personen gaat, personen die, net als de lezer, falen of slagen, gelukkig of ongelukkig zijn, beminnen of haten, dapper of laf zijn. In het verhaal wordt een illusie van werkelijkheid geschapen omdat de personages iets doen of denken wat de lezer ook gedaan of gedacht heeft, zou willen doen, of juist vreest te moeten doen (cf. Goudsblom 1979: p.8).

In "Verhaal en Werkelijkheid", dit themanummer, staat de levensechtheid van het verhaal, en de relatie tussen verhaal en sociale wetenschap op de voorgrond.

Naturalisering (1) en personifiëring

Wat het tweede begrip in de titel van dit themanummer betreft kan ik kort zijn: over *de* werkelijkheid wil ik het hier niet hebben, wel over werkelijkheidservaringen en over betekenissen die mensen verlenen aan die ervaringen. In het spreken van mensen over die ervaringen zijn twee trends te ontdekken, een naturaliserende en een personifiërende, die echter nauwelijks los van elkaar denkbaar zijn. Op het gevaar af misverstaan te worden wil ik beide trends hier tegenover elkaar plaatsen.

In het naturaliserend spreken wordt tot uitdrukking gebracht dat de werkelijkheid een gegeven is dat door mensen wordt aangetroffen, zoals in het gewone spraakgebruik het woord "natuur" staat voor alles wat onafhankelijk van mensen bestaat. Die "natuur-werkelijkheid" heeft een eigen logica: natuurwetten, die in principe althans los staan van de menselijke logica. In het naturaliserende spreken wordt de onaantastbaarheid en "vanzelfsprekendheid" van de werkelijkheid benadrukt. Het is de expressie van een authentieke ervaring dat de werkelijkheid niet gemaakt maar gevonden wordt, dat de totstandkoming ervan en veranderingen er in zich buiten mensen voltrekken. In deze voorstelling spelen mensen een ondergeschikte, in zekere zin passieve rol. Het denken is causalistisch, maar het vragen naar een waarom, een zin, is zinloos.

In het personifiërende spreken, daarentegen, wordt de menselijke dimensie van de werkelijkheid benadrukt. In alles wordt een menselijk ontwerp ontdekt. Zelfs het ontstaan van de brute natuur wordt toegeschreven aan een antropomorfe God. Overall is een zekere planmatigheid. Vragen naar het waarom kunnen bevredigend beantwoord worden.

De natuurwetenschap is een exponent van het naturaliserende denken dat de werkelijkheid reduceert tot haar empirische verifieerbaarheid. In de verslagen van de natuurwetenschap komen bijvoorbeeld geen mensen voor. Het zijn de dingen en hun kenmerken die er de hoofdrol in spelen. Mensen vormen een gevaar voor de objectiviteit en dienen zoveel mogelijk "uitgeschakeld" te worden.

Het verhaal is een exponent van het personifiërende denken. In het verhaal wordt iets duidelijk gemaakt via de rol die personen erin spelen. Ambities worden verwezenlijkt of gedwarsboemd, er is samenwerking of tegenwerking. Wat ook het resultaat moge wezen, het komt tot stand via menselijke bemoeienis.

Met enige welwillendheid zijn beide trends echter ook *binnen* vele wetenschappelijke en artistieke tradities waar te nemen. In de historische wetenschap zijn er voorstanders van een personen-geschiedschrijving; de daden en ideeën van grote persoonlijkheden verklaren als het ware de loop der gebeurtenissen. Onlangs omschreef Michael E. Howard, houder van de Huizinga-lezing in 1985, zich nog als een ouderwetse kopstukken-historicus (interview in *NRC-Handelsblad* 29-11-1985). Daar tegenover staan historici die geschiedenis beschouwen als een stroom die zijn weg kiest min of meer onafhankelijk van menselijke plannen, je zou kunnen zeggen als een natuurverschijnsel. Men treft dat idee aan bij sommige vertegenwoordigers van de Annales School. In Braudel's opvatting van de geschiedenis als een ontwikkeling van "longue durée" wordt zelfs letterlijk verwezen naar het belang van klimatologische en andere "natuurlijke" factoren (2).

Ook in de psychologie ziet men een voortdurend

laveren tussen de uitkomsten van personifiërende en naturaliserende interpretaties van het menselijk denken en zich gedragen. De nadruk op genetische overerving (met als extreem voorbeeld de "frenologie" van Gall) en determinering door externe prikkels (het behaviorisme van Watson, Skinner en vele anderen) hebben een sterk naturaliserende inslag. In hun studies zijn de dingen het subject, en mensen het object. Anderen, zoals Festinger en Heider, leggen de nadruk op de menselijke zingeving. Wat mensen doen en zijn wordt afgeleid van wat zij denken en willen.

Zelfs in de geneeskunde, waar men het misschien het minst zou verwachten, zijn de twee trends te herkennen. Het is waar dat de natuurwetenschappelijke geneeskunde bij uitstek naturaliserend te werk gaat, maar tegenbewegingen zijn er volop te vinden. Een medisch denken dat zich met de wat vage paraplu-titel "holistisch" tooit benadrukt dat mensen niet zozeer getroffen worden door een ziekte of een ziekte "hebben", maar dat ze hun ziekte *zijn*. Zij pleiten voor een biografische in plaats van een biologische etiologie en therapie. Overigens komen personifiërende interpretaties van ziekte meer voor in niet-westerse culturen.

Mijn laatste voorbeeld ontleen ik aan het "andere kamp", de romankunst. Hoewel ik eerder betoogde dat verhalen bij uitstek personifiërende teksten zijn, waarin betekenisvolle verbanden gelegd worden via handelende personages, moet ik daar nu bij aantekenen dat in sommige verhalen de autonomie en daadkracht van die personages sterk benadrukt wordt (bijvoorbeeld in de drama's van Shakespeare en de romans van Jane Austen) terwijl in andere de dingen en gebeurtenissen als het ware regeren over de personages (bijvoorbeeld in romans van Grillet en Butor), hetgeen een sterk naturaliserend effect heeft.

Naturaliserende en personifiërende spreekwijzen sluiten elkaar niet uit. Het onderscheid is vaak een accentverschil dat ondermeer afhankelijk is van de smaak van publiek en collega's in een bepaalde tijd of cultuur. Het onderscheid is bovendien "slechts" analytisch. Juist omdat personi-

fiëring en naturalisering intens met elkaar verweven zijn is dat onderscheid zo interessant. Drie manieren van verwevenheid zal ik kort bespreken.

Het verhaal, het bij uitstek herkenbare relaas van menselijke ervaringen, moet ook iets onverwachts hebben. Dat onverwachte - het woord zegt het - gebeurt vaak onafhankelijk van de bedoelingen van de personages wie het overkomt. Het kan zijn dat andere personages voor de verrassing zorgen, maar het kan ook zijn dat het onverwachte buiten alle bedoelingen valt, "zomaar" gebeurt. Hier keert het naturaliserende perspectief terug. In de klassieke Griekse tragedies wordt de ondergang van de held vaak veroorzaakt door een klein maar fataal voorval, waar mensen part noch deel aan hebben, maar dat blijkbaar moest gebeuren. De tragiek wordt schrijnender ervaren naarmate de held groter en het voorval onbenulliger is. De emoties zijn zo intens omdat die afloop "niet nodig geweest was". De zinloosheid is het wezenlijke van de tragiek. In elk verhaal passen dergelijke gebeurtenissen. Machteloosheid tegenover het zomaar-gebeurende is een authentieke menselijke ervaring. Het personifiërende spreken, het verhaal, wordt pas geloofwaardig en herkenbaar als het ook een dosis "naturalisering" bevat, maar hoe groot die dosis is varieert per auteur, cultuur, en literaire stroming. Analooq aan deze literaire variaties treft men sociale wetenschappers aan die hun vak omschrijven als de studie van "de manieren waarop mensen de problemen van het samenleven kunnen oplossen" en anderen die zich richten op "de kennis van de onbedoelde effecten van het doelbewust handelen". Om het nog ingewikkelder te maken, ik ben ervan overtuigd dat de aanhangers van de eerste omschrijving zich ook kunnen vinden in de tweede.

De tweede verwevenheid is van een geheel andere orde en komt aan het licht als men de vraag stelt waarom een bepaald verhaal "goed", geloofwaardig, overtuigend is. Al gauw blijkt dat die vraag niet bevredigend beantwoord wordt als men alleen naar het verhaal in het verhaal verwijst. Het gezag van een tekst (een term van de Amerikaanse antro-

poloog Clifford) wordt mede tot stand gebracht door meer verborgen eigenschappen. Er zijn literaire regels en wetten die de schrijver of verteller moet volgen als hij succes wil oogsten. Taal-, literatuur- en theaterwetenschappers trachten die regels in kaart te brengen. Hun activiteit lijkt op die van de wetenschapper die verborgen natuurwetten tracht te ontdekken. Zo komt men via het verhaal terug bij de "onmenselijkheid" van onbewuste taal- en verhaalregels, van syntaxis en grammatica, theorieën over focalisatie, tijdsbehandeling, personage-tekening, metafoor en metonymia. Maar anders dan natuurwetenschappers eisen taalwetenschappers zelden universele geldigheid op voor *hun* wetten. De "werking" van een metafoor kan, in tegenstelling tot die van de zwaartekracht, per cultuur verschillen. De "natuurwetten" van het goede verhaal zijn eigenlijk "cultuur-wetten". Natuur en cultuur, gewoonlijk voorgesteld als elkaars tegenpool, hebben een treffende gelijkenis. Dat voert ons naar de derde verwevenheid van personifiëring en naturalisering.

Wat mensen maken en denken, cultuur dus, krijgt na geruime tijd de allures van natuur; iets dat zo vertrouwd is geworden dat men het als vanzelfsprekend gaat beschouwen. Men komt niet eens meer op het idee naar de herkomst ervan te vragen. Cultuur wordt terecht een tweede natuur genoemd. De ervaring van de eigen cultuur als natuurlijk geeft die cultuur een air van onaantastbaarheid. Het is een "vergissing" met aanzienlijke epistemologische voordelen. Twijfel over de juistheid van eigen denk- en leefwijze wordt voorkomen omdat deze zijn overgeplaatst naar het domein van de natuur waarvan ieder weet dat die ontwijfelbaar echt en waar is.

Van Melsen (1960) wijst er bovendien op dat het cultuurlijke in de loop der tijd zelfs letterlijk (en esthetisch) als natuur gezien gaat worden:

"De autosnelweg met zijn jagende auto's behoort tot het onnatuurlijke technische bestel, de landweg met de boerenkar tot de natuur. De flat en fabriek zijn

een stuk onnatuur, de boerenhoeve opgenomen in het landschap is natuur" (p.268).

"De gecultiveerde natuur kan de mens(...)als natuur zonder meer verschijnen, omdat hij tijd krijgt met haar te vergroeien(...)" (p.269).

Zo, personifiërend schrijven over wat men voor natuur aanziet, spreekt mij als antropoloog aan, en wel om twee redenen. In het algemeen, omdat op die wijze het vanzelfsprekende ter discussie komt te staan. Een dergelijk subversief verlangen is waarschijnlijk in elke wetenschappelijke en artistieke traditie aanwezig, want wie niets nieuws te zeggen heeft, heeft niets te zeggen. En al het nieuwe is in zekere zin subversief. De tweede reden is dat ik mij opgenomen voel in een pendule-beweging naar het personifiërende spreken. Er ligt een tijdperk achter ons waarin sociale wetenschappers vol ijver getracht hebben zo naturaliserend als natuurwetenschappers te worden. Zij hebben mensen tot onherkenbare fragmenten van mensen gemaakt om daar vervolgens uitspraken van een hoge statistische significantie over te kunnen doen, grenzend aan natuurwetenschappelijke zekerheid. Het is begrijpelijk dat men na dat tijdperk "terug naar de mens" wil, maar het is ook voorspelbaar dat men daarna weer "naar de natuur" zal terugkeren. Voor het ogenblik houden wij ons echter bezig met de eerstgenoemde beweging. Die houdt een toenadering in tussen sociale wetenschap en literaire tekst. Daarover gaan de volgende twee paragrafen. Over de toenadering tussen sociale en literatuurwetenschap, die uit die eerdergenoemde voortkomt, kom ik daarna te spreken.

Literaire tekst en sociale wetenschap

De toenadering tussen sociale wetenschap en literaire tekst kan men vanuit twee standpunten beschouwen: het sociologisch/antropologisch worden van de literaire tekst en het literair worden van de sociaal-wetenschappelijke tekst.

De "ontdekking" dat literaire teksten, vooral verhalen, antropologie en sociologie bevatten

hangt samen met het soort antropologie en sociologie dat men voorstaat. Het verlangen naar een meer personifiërende sociale wetenschap voert bijna vanzelfsprekend naar het verhaal, dat "levensechtheid" biedt. Door een ontwikkeling te schetsen als een menselijke aangelegenheid wordt die ontwikkeling begrijpelijk en overtuigend. Het verhaal biedt de sociale wetenschap een methodologie voor de presentatie van onderzoeksresultaten. De "fictie" van het verhaal blijkt meer indruk te maken dan de "factie" van het wetenschappelijk betoog. De retorische kracht van het verhaal, dat ogenschijnlijk niets tracht te bewijzen, is groter dan die van de wetenschappelijke tekst die juist wel de lezer tot een bepaald inzicht wil brengen. Het verhaal zonder wetenschappelijke pretenties is doeltreffender dan de wetenschap, omdat het herkenbaar is. De literaire methodologie is vooral om didactische redenen aantrekkelijk.

Hardin (1968) schreef een artikel over bevolkingsproblematiek voor het bekende tijdschrift *Science*. De titel van zijn betoog, "The tragedy of the commons", verwijst naar een verhaal dat hij over vijf alinea's vertelt. De clou van het verhaal is dat een gemeenschappelijke dorpswei verwoest wordt omdat de bewoners er te veel vee op laten grazen. Het is immers in niemands eigen belang *zijn* veestapel op de dorpswei te beperken. De schrijver geeft zo in een parabel, zijn visie op de bevolkingsproblematiek. Het blijkt een doeltreffende methode. Volgens Tierney (1986: p.45) is Hardins artikel waarschijnlijk het meest geciteerde stuk uit *Science* van deze eeuw.

De kracht van het verhaal is bekend in de religieuze en morele verkondiging ("En zonder gelijkenis sprak Hij hun niet toe", Mattheus 13:34), in de opvoeding, en zelfs in de politiek ("Zo komt Jan Splinter door de winter"). Het verhaal wordt nu ook in wetenschapskringen serieus genomen.

Zowel de wetenschapper als de verteller/schrijver tracht iets nieuws mee te delen, een onverwachte gebeurtenis of intrige, een verborgen aspect van

de samenleving. Vaak gaat het om aspecten, ideeën, gebruiken of verlangens die men erkent als *waar maar ongepast* (en die daarom verdrongen worden). Schrijvers zijn gewoonlijk de eersten die deze verdrongen wereld beschrijven. Zij behoeven geen representatieve steekproef te trekken en zijn niet afhankelijk van moeizame interviews met informanten die weinig genegen zijn impertinente en scabreuse vragen eerlijk te beantwoorden. De schrijver weet wat hij schrijft uit eigen ervaring. Zijn onderzoeksmethode is, meer nog dan die van de antropoloog, participerende observatie. Hij hoeft geen interviews meer te houden, want hij weet het al. Hij kan zijn ogen sluiten en zichzelf onderzoeken. Introspectie (3) is daarom zo'n produktieve techniek, omdat *in* ego een wereld van herinnering ligt "opgeslagen". Alles wat geschreven wordt is in zekere zin *déjà-vu*. Niets kan helemaal verzonnen worden: "Mijn verbeelding is mijn geheugen" (Jules Renard).

Net als sociale wetenschappers berichten schrijvers over wat zij wel en anderen niet "gezien" hebben. In het werk van Anna Blaman is dat mischien "de fundamentele onbereikbaarheid van de ander in de liefde" (geciteerd in Vink 1986). Bovendien schreef Blaman over relaties die in haar tijd nauwelijks bespreekbaar waren. Ook Louis Paul Boon doorbreekt taboes door verhalen te vertellen over erotische verlangens en relaties die als pervers beschouwd werden. Vink (1986) typeert Elschots antropologische visie als de "banaliteit van het alledaagse" en Reve's *De Avonden* toont ons "de morsige realiteit van Hollandse binnenkamers". Sartre schreef romans en toneelstukken over wat mischien wel het meest collectief verdrongen wordt: de indringende ervaring van zinloosheid. Soms schokt het beeld dat de schrijver in zijn verhaal geeft omdat het een *verboden* gedachte is, soms omdat het naar een *vergeten* of niet eerder gerealiseerde werkelijkheid verwijst. De (onderdrukkende) macht van de taal is een voorbeeld van een veelal onbewuste realiteit. Václav Havels toneelstuk *Het Memorandum* laat dat waarschijnlijk duidelijker zien dan het werk van linguïstische sociale wetenschappers.

Het "wetenschappelijke" van het verhaal schuilt echter niet alleen in het blootleggen van een verborgen waarheid maar ook in de tekening van de context daarvan. Het verhaal is slechts geloofwaardig als de context dat is. Veel meer dan voor sociaal-wetenschappelijke studies is voor het verhaal een herkenbare, "juiste" context een onmisbaar ingrediënt. De tekening van een natuurlijke context voor het verhaal eist van de schrijver meer kennis dan de gemiddelde sociale wetenschapper heeft van de maatschappij die hij beschrijft (4). Ik werd me dat pijnlijk bewust toen ik tijdens veldwerk in een Ghaanees dorp overwoog mijn gegevens op te schrijven in de vorm van een roman in plaats van een wetenschappelijke verhandeling. Al heel gauw realiseerde ik mij dat ik voor het schrijven van een roman nog lang niet genoeg wist van deze samenleving, dus werd het "slechts" een wetenschappelijke verhandeling ...

Als literaire teksten zoveel sociologische en antropologische (èn psychologische!) sensibiliteit bevatten is het niet verwonderlijk dat ze ook bron van sociaal-wetenschappelijk onderzoek worden, sleutelinformant. Mulder (z.d.) stelt dat het lezen van lokale literatuur een antropoloog op het spoor brengt van verboden en verborgen werkelijkheden in een bepaalde cultuur, maar hem ook de cliché's laat ontdekken. Het geeft te denken dat het Boeddhisme, dat centraal staat in de meeste antropologische studies van Thailand, in de Thaise belletristiek praktisch geen rol speelt. Mulder suggereert dat het Boeddhisme blijkbaar veel meer tot het etisch (*etic*) dan tot het emisch (*emic*) denken over de Thaise maatschappij behoort. Als antropologen meer zouden uitgaan van het Thaise denken (als zij bijvoorbeeld meer romans zouden lezen) zouden zij minder over het Boeddhisme schrijven en meer over de gewelddadigheid van de Thaise samenleving.

Het gebruik van literaire bronnen wordt tegenwoordig op grote schaal toegepast in de sociale wetenschap. Goudsblom (1979) wijst op het bestaan van twee visies bij wetenschappers die een dergelijke arbeid ondernemen. Sommigen hebben een

"naturalistische" (zie voetnoot 1), anderen een socio-genetische opvatting over de literatuur. Volgens de eerstgenoemden:

"(...)is een schrijver zo sterk gebonden aan zijn dagelijkse ervaringswereld of aan zijn verleden, dat hij niet anders kan dan deze ervaringswereld of dit verleden in allerlei variaties reproduceren. De schrijver probeert een imaginaire wereld op te bouwen, die hij bevolkt met personages uit zijn eigen verbeelding. De elementen waaruit hij deze imaginaire wereld opbouwt, ontleent hij echter aan de wereld van zijn eigen ervaring(...) Het wordt een uitdaging voor de sociologische onderzoeker, deze aan de roman ten grondslag liggende alledaagse wereld te reconstrueren" (Goudsblom 1979: p.6).

Goudsblom is echter van mening dat een dergelijke opvatting leidt tot een verwaarlozing van het element verbeelding in de roman en hij pleit daarom voor een "socio-genetisch" gezichtspunt, dat literatuur niet alleen als een weerspiegeling maar ook als een "voortzetting van de ervaringswereld" beschouwt (p.8).

De sociale wetenschapper die een roman als informant benadert kan zich beperken tot de taak van het "reconstrueren van de alledaagse wereld" die aan de roman ten grondslag ligt. Het is echter waarschijnlijker dat de roman hem een blik gunt op een allerminst alledaags aspect van die wereld, op een verdrongen of vergeten werkelijkheid die de schrijver "gezien" heeft, niet een "verzonnen" werkelijkheid. Het is misleidend de schrijver een grotere verbeeldingskracht toe te kennen. Wat verbeeldingskracht genoemd wordt is eigenlijk een gave voor het zien, voor het zich herinneren wat men gezien heeft en voor het leggen van verbanden daartussen. Ik ben het dan ook slechts gedeeltelijk eens met Renards provocerende opmerking dat zijn verbeelding zijn geheugen is. De belangrijkste voorwaarde voor wat men "verbeelding" noemt is de kunst van het zien. Daarom juist is de schrijver zowel sociale wetenschapper incognito als sleutel-informant.

Ik merkte zoeven op dat het gebruik van literaire

bronnen voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek snel groeit. Mijn enigszins preliminaire indruk daarbij is dat sociale onderzoekers zich nog vaak tevreden stellen met het ondankbare reconstrueerwerk van het gewone bekende leven. Sociaal-wetenschappelijke beschouwingen over de verdrongen werkelijkheid die in een literaire tekst ter sprake wordt gebracht lijken nog zeldzaam. Ik kan daar slechts één reden voor bedenken: de sociale wetenschapper voelt zich overbodig; de literaire tekst spreekt voor zich. Zijn commentaar zou even ongepast zijn als de uitleg van een goede mop.

Voor antropologen en sociologen lijkt het daarom aantrekkelijker zelf literair te worden. Een stroom van publicaties, voornamelijk Noord-Amerikaanse, leert ons vooral twee zaken. Ten eerste dat dat inderdaad gebeurt: met name antropologen passen steeds vrijmoediger literaire procédés toe in hun wetenschappelijke werk, of schrijven zelf romans, verhalen, en gedichten; ten tweede dat in de sociale wetenschap van het verleden meer aan literatuur gedaan werd dan men zich tot dusver realiseerde.

Met name Clifford heeft een groot aantal beschouwingen aan het literaire karakter van de antropologie gewijd, maar baanbrekend was een overzichtartikel van Marcus en Cushman (1982) in de *Annual Review of Anthropology*. Zij behoorden tot de eersten die in een gezaghebbend tijdschrift wezen op textuele aspecten van etnografisch werk. Hoewel anders dan in de literaire literatuur was het duidelijk dat ook een etnografische studie moest beantwoorden aan bepaalde textuele conventies om geaccepteerd te worden. Het pikante van hun artikel was dat zij de nadruk legden op stilistische technieken in plaats van op wetenschappelijke en methodologische kwaliteit bij de waardering van antropologische publicaties. Etnografisch realisme in de structureel-functionalistische traditie werd bijvoorbeeld bewerkstelligd door onder andere de volgende eigenschappen: een vertel-vorm waarbij de schrijver in een bepaalde logische volgorde verschillende aspecten van een samenleving behandelde, de onzichtbaarheid van

de onderzoeker zelf, de nadruk op veldwerk en op alledaagse ervaringen, en de weergave van de "native point of view".

Marcus en Cushman introduceerden het begrip *authority*. Wat bepaalt het gezag van een etnografische tekst? Op grond waarvan wordt een tekst overtuigend, geloofwaardig gevonden? Het is een vraag naar de werking van de retoriek. De auteurs geven drie aanbevelingen voor het vestigen van etnografisch gezag in de nieuwe cognitief-linguïstische trend in de antropologie: het zichtbaar maken van de eigen rol (als "lerend kind" of "vriend") bij het tot stand komen van het onderzoeksresultaat, het organiseren van de gegevens rond een bepaald focus (een ritueel, de gebeurtenissen rond een kleine groep mensen, één of meer levensverhalen) én het expliciteren van de rol van informanten in de etnografische tekst, zodat deze "meerstemmig" wordt.

De vele beschouwingen die daarna nog zijn verschenen over textuele en literaire kwaliteiten van etnografisch werk vormen in hoofdzaak voortzettingen van het betoog van Marcus en Cushman. Clifford (z.d.) noemt bijvoorbeeld in een nog ongepubliceerd paper vier paradigma's voor de vestiging van "etnografisch gezag"; alle vier hebben zij betrekking op de wijze waarop de auteur de lezer een blik gunt op de totstandkoming van de tekst. De vier paradigma's zijn: *experiential*: nadruk op de onderzoekservaring, de interactie tussen veldwerker en informanten; *interpretive*: nadruk op het talig karakter van het veldwerk, op hermeneutische en filologische activiteiten; *discursive*: nadruk op de constructie van een intersubjectieve taal die de veldwerkervaringen vertaalt en *polyphonic*: nadruk op meervoudig auteurschap, meerstemmigheid.

Als Clifford, Marcus, Cushman en anderen gelijk hebben, hebben stilistische conventies altijd een rol gespeeld, ook toen men in de sociologie en antropologie meende alleen streng-wetenschappelijke criteria aan te leggen, maar het is pas sinds korte tijd dat men heel bewust literaire technieken tracht toe te passen. Steeds meer so-

ciale wetenschappers trachten "mooi te schrijven", de aandacht van de lezer vast te houden door hun schrijfkunst. Het meeste succes heeft men door te kiezen voor het verhalende genre. Het verhaal heb ik eerder de uitdrukking van een personifiërend perspectief genoemd; het is een geschiedenis waarin personen optreden. Als de sociale wetenschapper een geschiedenis over personen wil vertellen, staan hem twee categorieën van personen ter beschikking: degenen over wie hij schrijft, in het bijzonder zijn informanten en *zichzelf*, de onderzoeker. We zien dan ook in toenemende mate dat stukken verhaal, gebeurtenissen, deel uitmaken van sociaal-wetenschappelijke studies. Dat kunnen biografische en autobiografische verhalen zijn (5). Daarnaast trachten deze auteurs met alle middelen die binnen hun sociolect gewaardeerd worden hun stijl te verfraaien. Dat kan door het gebruik van bepaalde stijlfiguren en metaforen. Met name titels bieden een rijk panorama van literaire uitspattingen waarin gebruik gemaakt wordt van ondermeer paradox ("Intieme Vreemden", "Survival of the Unfittest"), klankrijm ("Other Tribes, Other Scribes"), alliteratie ("Tristes Tropiques", "Princes and Pedlars", "Plagues and Peoples", "Sound and Sentiment"), repetitio ("Observers observed", "Onderzoekers Onderzocht", "The Meaning of Meaning"), woordspeling ("De Naakte Nederlander", "The Health of Nations"), en metafoor ("The Tangled Wing", "The Mirror Dance", "Under the Rainbow").

Poëzie en antropologie

Wat poëzie is kan niemand zeggen, maar de gedachte dat het het meest literaire van de literaire tradities is lijkt wijd verbreid te zijn, ook bij degenen die niet van poëzie houden. Daar hangt waarschijnlijk mee samen dat poëzie ook als het meest persoonlijke genre binnen de literatuur gezien wordt. Als, met name in de antropologie, een verschuiving optreedt van de onpersoonlijke verhandeling, met een onzichtbare onderzoeker, naar het persoonlijk-gekleurde verhaal, dan is het niet verwonderlijk dat ook de poëzie haar intrede doet.

Net als verhalen-schrijvende zijn er ook altijd dichtende sociale wetenschappers geweest. Het is echter pas sinds korte tijd dat dezen hun poëzie in verband brengen met hun wetenschappelijk werk. Van Binsbergen (1979) stelt zijn "wetenschappelijke schrijverij" tegenover zijn gedichten en verhalen (6):

"Nu weet ik dat waar ik in de loop van mijn veldwerk en mijn wetenschappelijke schrijverij hartstochtelijk naar verlangde en dat inderdaad steeds dichterbij kwam, niet primair wetenschappelijk was, maar via het voertuig van de wetenschap, een persoonlijke vervulling waarvan ik alleen in gedichten of romans verslag kan doen (p.117). Mijn gedichten, hoezeer uiterlijk ook het tegendeel suggererend, gaan eigenlijk niet over wetenschap, noch over Afrika (...) Die gedichten gaan over de poging om fundamenteel onoplosbare tegenstellingen die mijn leven en denken beheersen (...) te overbruggen, op een manier die alleen binnen de hulpeloze en toch dwingende vormgeving van het kunstwerk mogelijk is, en door niets anders dan die vormgeving" (p.121).

Anderen beschouwen poëzie als een vorm van "wetenschap". Friedrich (1986) bijvoorbeeld is van mening dat cultuur zelf poëtisch is. Wat mensen denken en uitspreken, wat zij van elkaar leren, kan niet gevangen worden in een vast stelsel van regels maar is even bewegelijk en multi-interpretabel als poëzie. Het spreken en denken voltrekt zich in beelden, is associatief. Friedrich introduceert de term *parallax*, in *Webster's Dictionary* gedefinieerd als "the apparent change in the position of an object resulting from a change in the direction of position from which it is viewed". De ongrijpbaarheid van betekenisproductie in taal en cultuur wordt uitgedrukt in het beeld van de parallax.

Wetenschappelijk spreken over zulk een bewegelijk verschijnsel kan nauwelijks in de vaste categorieën die de natuurwetenschap en positivistische filosofie aanbeveelt. Een poëtisch spreken, dat zelf uitblinkt in ambiguïteit, lijkt dan een volmaktere vorm van "wetenschap":

"The medium of poetry can enable one to simultaneously constellate personal and general subjective and objective statements in order to handle situations or realities that are simply too subtle or complicated or multi-dimensional to be dealt with succinctly in any other way; in brief, one job that a poem often can do better than a discursive statement is to distill gist" (Friedrich 1986: p.5).

Ook Prattis (1985) ziet poëzie als een verrijking van de antropologie. De traditionele antropologie beschikt niet over een taal die de dialectiek van de veldwerk-ervaring kan weergeven en de scheiding tussen *emic* en *etic* overbruggen. Poëzie is een taal die volgens hem deze epistemologische kloof zou kunnen dichten. Ongemerkt is dan echter de definitie van de antropologie zelf veranderd. Het gaat niet meer zozeer om een zo accuraat mogelijke beschrijving van een cultuur, maar vooral om:

"(...)transmuting the field experience within ourselves so that something constructive in the way of personal growth and consciousness that incorporates the cultural other is brought back to our own civilization" (Prattis 1985: p.276).

Bij zo'n definitie van de antropologie komen dichter en antropoloog inderdaad zeer dicht bij elkaar; beiden zijn volgens Kamphof (z.d.):

"(...)vreemdelingen in eigen huis: De dichter (...) ondervraagt het leven, verkent de ruimte en de grenzen ervan. Het 'bijzondere', het 'vreemde' is een van die grens-aanduidende - en daarmee grensoverschrijdende - thema's. Er bestaat een soort grondovereenkomst in de verhouding tot de omgeving tussen dichter en antropoloog. Wat doet de antropoloog? Hij houdt zich bezig met andere culturen, andere mogelijkheden, hij beweegt zich voorbij zijn eigen cultuur. Hij wordt geconfronteerd met het vreemde, met andere waarden, andere betekenissen. Zijn activiteit, zijn poging om het andere te begrijpen, beweegt zich tussen de twee polen betrokkenheid en distantie, zowel tegenover zijn eigen als tegenover de andere cultuur. Antropologisch onderzoek is een voortdurend ondervragen van zelf en ander" (p.3).

Ook Kamphof ziet poëzie als een taal met ruimere mogelijkheden dan het wetenschappelijk verhoog.

"In zekere zin staat de poëtische tekst dicht bij 'de realiteit', waarin betekenissen verschuiven en woorden door en door ambigue zijn. Een een-op-een relatie tussen woorden en dingen is een illusie" (Kamphof z.d.: p.14).

De "semantische onbepaaldheid" waar moderne poëzie door gekenmerkt wordt strookt met de antropologische ervaring. Daarnaast staat de poëtische tekst een centrale plaats aan ego toe. De verhulling van ego, die in de wetenschap geboden was, wordt radicaal ongedaan gemaakt. Het zijn deze twee kenmerken, rijker uitdrukingsvermogen (7) en aanwezigheid van ego, die de poëtische tekst een plaats geven binnen "Verhaal en Werkelijkheid".

In andere opzichten past poëzie echter niet in dit kader. In de eerste plaats omdat de poëtische tekst gewoonlijk juist gekenmerkt wordt door de afwezigheid van een verhaal (8). In poëzie gaat het in de meeste gevallen om een monoloog waarin het "lyrisch subject" de aandacht op zichzelf vestigt door uitdrukking te geven aan persoonlijke gevoelens en stemmingen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat (in de tweede plaats) *de ander* in de poëtische tekst vaak "monddood" wordt gemaakt, dat wil zeggen ondergeschikt aan de "ego-centrische" expressie van de dichter. Ook Kamphof, schrijvend over de dichter-antropoloog, wijst hierop: "De persoonlijke ervaring van de antropoloog is de kern, de ander is op zijn hoogst als object of indirect aanwezig, als degene die de ervaring van de antropoloog initieerde" (p.11). Als de kracht van het verhaal bestaat in de levensechtheid waarmee de ander getekend wordt of zichzelf tekent, dan moeten we constateren dat *die* levensechtheid veelal ontbreekt in de poëtische tekst. Vaak is er veeleer sprake van een "esthetische objectivering" van de ander. In enkele gevallen verplaatst de dichter-antropoloog zich echter in de ander en is het resultaat wel een centraalstelling van die ander. Sommige van Diamonds gedichten zijn een bekend voorbeeld

(zie Prattis 1985: p.27). Ook Van Binsbergen (1977: p.41) past dit principe enkele malen toe, bijvoorbeeld in zijn gedicht "Kank'anga" waarin hij een meisje dat een puberteitsritueel ondergaat laat spreken:

"Mijn handen dragen dansend schaal na schaal
van nog onzichtbaar eten langs het pad
dat spant tussen de dorpen van mijn
vader, moeder, man - een web
van nederige macht zolang het standhoudt"

Ik heb me in deze paragraaf beperkt tot poëzie en antropologie. Dat hangt enerzijds samen met mijn eigen achtergrond, maar ik heb tevens het vermoeden dat de neiging tot poëzie veel vaker voorkomt bij confrontatie met vreemde culturen dan bij onderzoek in de eigen samenleving. De ontmoeting met het andere roept diepere emoties op en daarmee het verlangen deze ervaring vast te leggen. Een primaire vorm hiervan is het nemen van foto's, het aanleggen van plakboeken en bijhouden van dagboeken tijdens vakantietrips. Buitenlandse reizen vormen een opvallende bron van inspiratie voor schrijvers, dichters, schilders en componisten. Het lijkt dan ook zeer aannemelijk dat antropologen in den vreemde zich vaker op het literaire, in het bijzonder poëtische, pad begeven dan thuisblijvende sociologen.

Literatuurwetenschap en sociale wetenschap

De toenadering tussen sociale wetenschap en literatuurwetenschap komt van twee kanten. Sociale wetenschappers ontdekken steeds meer het textuele en semiotische karakter van hun onderzoeksterrein terwijl literatuurwetenschappers zich in toenemende mate realiseren dat teksten sociaal-culturele artefacten zijn die slechts begrepen kunnen worden binnen hun context van produktie en receptie. De bijdrage van Zima aan dit nummer benadrukt deze groeiende wederzijdse afhankelijkheid: de literatuurwetenschapper wordt geconfronteerd met sociologische vragen en de socioloog ontdekt dat sociale problemen problemen van de taal zijn.

Het belang van de literatuurwetenschap voor de sociale wetenschap is vooral gelegen in haar analytisch instrumentarium. Als literatuur informant wordt voor de sociale wetenschappen dan is het noodzakelijk dat deze zijn inzicht in het verschijnsel literatuur verdiept. Literatuurwetenschappers constateren vaak dat sociale wetenschappers teksten op een simplistische wijze behandelen, als onproblematische afspiegelingen van de werkelijkheid. Zij wijzen erop dat teksten gezien moeten worden als "representaties", *Darstellungen* van de werkelijkheid, als uitdrukkingen van *ervaringen*. Bovendien gehoorzamen die representaties aan allerlei literaire conventies en voorgeschreven technieken. Een tekst kan derhalve pas een betrouwbare informant zijn als de sociaal-wetenschappelijke onderzoeker ook inzicht heeft in literatuurwetenschappelijke begrippen als tekstsoort, genre, metafoor, personage, enzovoorts.

Dat inzicht is echter niet alleen onontbeerlijk voor de socioloog/antropoloog die zich rechtstreeks richt op literaire teksten als bron van informatie. Het literatuurwetenschappelijke begrippenarsenaal is eveneens van belang voor de onderzoeker die cultuur als een op de eerste plaats talig/textueel verschijnsel opvat. Wie taal niet alleen beschouwt als een onderdeel van de cultuur maar als het belangrijkste middel waarmee cultuur wordt beleefd en meegedeeld, ontkomt niet aan de vaststelling dat wat wij cultuur noemen onderhevig is aan de mogelijkheden en beperkingen van de taal. Het vermoeden rijst dan dat men het cultuurlijke en sociale beter begrijpt als men het verschijnsel taal doorziet. De wijze waarop communicatie tot stand komt, de technieken waarmee men het spreken overtuigender, aantrekkelijker maakt, zijn ook van toepassing op dat deel van de cultuur dat men aanvankelijk geneigd is voor niet-talig te houden. In de geschreven tekst zijn deze technieken en mogelijkheden het duidelijkst te onderkennen. De literatuurwetenschap, die deze technieken en mogelijkheden onderzoekt, is daarom ook van belang voor de studie van cultuur in het algemeen.

Tenslotte kan het literatuurwetenschappelijk instrumentarium ook van nut zijn als de sociale wetenschap haar eigen teksten onderzoekt. In een eerdere paragraaf is reeds gewezen op het bestaan van textuele voorschriften, conventies en technieken die een wetenschappelijke tekst gezag geven. Een literatuurwetenschappelijke analyse van deze teksten stelt ons in staat dit proces van gezagvestiging na te gaan.

Twee voorbeelden van begrippen uit de literatuurwetenschap kunnen dit wellicht verduidelijken. Het meest voor de hand liggende en ook meest omvattende voorbeeld is waarschijnlijk het begrip semiotiek. Het is met name in de taalwetenschap dat de semiotiek tot ontwikkeling is gekomen. Vanuit het inzicht dat taal een teken-systeem is, is men zich ook gaan bezighouden met andere delen van de cultuur om tot de ontdekking te komen dat het teken-karakter overall is terug te vinden. Cultuurverschijnselen, zo uiteenlopend als verwantschap, politiek, religie, voeding en geneeskunde, hebben connotaties en verborgen betekenissen die aanzienlijk ingewikkelder zijn dan hun "letterlijke" betekenis. Wie alleen de letterlijke betekenissen kent, kent een cultuur niet. Semiotisch inzicht is daarom niet alleen van belang voor de sociale wetenschapper die teksten bestudeert, maar komt van pas bij onderzoek naar ieder cultureel verschijnsel.

Een ander, meer specifiek voorbeeld is het begrip "focalisatie". Verhalen worden altijd verteld vanuit een bepaald standpunt. Dat kan het standpunt zijn van de auteur, maar ook dat van een van zijn personages. De visie van de verteller (focalisator) komt tot uiting in de weergave van het verhaal. De relatie tussen deze visie en de verhaalelementen wordt "focalisatie" genoemd. Literaire schrijvers maken soms op ingenieuze wijze gebruik van verschillende focalisatoren en focalisatie-niveau's om hun verhaal boeiend en overtuigend te maken. Het kan verhelderend zijn ditzelfde literaire procédé te herkennen in bijvoorbeeld etnografische teksten waar de onderzoeker soms zelf aan het woord is, soms zijn informanten aan het woord laat, soms zijn informanten anderen laat

citeren, enzovoorts. Naarmate de etnograaf er beter in slaagt de focalisatie "natuurlijk" te laten overkomen zal zijn tekst overtuigender zijn. Uitgaande van dit begrip "focalisatie" is men geneigd Cliffords idee over de "meerstemmigheid" van etnografische teksten inderdaad vooral op te vatten als een literair procédé waarmee de etnograaf zijn eigen dominantie in de tekst tracht te verbergen.

Het belang van sociale wetenschap voor de literatuurwetenschapper behoeft weinig betoog. Zijn object van onderzoek, literatuur, is een cultureel produkt dat, zoals alle culturele verschijnselen, slechts begrepen kan worden binnen zijn context. Men kan de context van literatuur op verschillende wijzen structureren. De meest grove is een onderscheid aan te brengen tussen de context van het schrijven en die van het lezen: produktie tegenover receptie.

Tot de context van het schrijven behoren zowel de literaire regels waaraan de schrijver gebonden is als de ruimere sociaal-culturele context waarin deze zich bevindt. Daarbij kan men denken aan de culturele betekenis van schrijven, aan de economische aspecten daarvan, maar ook aan de wereld waarnaar de tekst verwijst en waarvan zij een representatie is. De literatuurwetenschapper die de betekenis van een tekst wil achterhalen dient zich vertrouwd te maken met de cultuur en de specifieke situatie waarin de auteur zich heeft bevonden.

Een sociologie/antropologie van de receptie helpt de literatuurwetenschapper de betekenis vast te stellen die lezers aan een tekst geven. Voor de lees-context geldt in grote lijnen wat reeds gezegd is over de schrijf-context. Er zijn literaire trends die de receptie beïnvloeden, er is de sociale en culturele betekenis van het lezen, de maatschappij met sociale verschillen en belangentegenstellingen, de wereld waarmee de lezers de tekst verbinden, een wereld die nooit geheel en al identiek zal zijn aan die van de auteur. Luxemburg e.a. (1982) leggen er de nadruk op dat de lezer, hoe dan ook, altijd een relatie met

zijn context zal moeten kunnen leggen:

"Kan hij geen enkele verbinding leggen tussen wat hij leest en een context, dan is er voor hem geen sprake van een tekst(...) 'Teksten' die geen enkele inhoud hebben, en dus in geen enkele context passen, passen niet langer bij een definitie van taal als tekensysteem" (p.103).

Bij onderzoek van teksten die - in brede zin - tot de cultuur van de onderzoeker/lezer zelf behoren is de behoefte aan sociaal-wetenschappelijke uitleg relatief gering. Bij het lezen van teksten uit een andere cultuur of periode (zie de bijdrage van Clerkx aan dit nummer) is die behoefte echter aanzienlijk. Wie een cultuur niet kent zal zich nauwelijks aangesproken voelen door de literaire produkten uit die cultuur, dat wil zeggen: hij zal niet in staat zijn de betreffende tekst te relateren aan zijn eigen denk- of leefwereld.

Bijdragen aan dit nummer

De relatie tussen literatuur, literatuurwetenschap en sociale wetenschap wordt in de bijdragen aan dit nummer op zeer verschillende wijzen uitgewerkt.

Zima, die zichzelf tekstsocioloog noemt, benadrukt in zijn artikel het talig karakter van maatschappelijke processen. Conflicten, belangentegenstellingen worden uitgevochten in de taal; maatschappelijke identificatie en overeenstemming wordt eveneens in de taal geconstitueerd. De begrippen "sociolect" en "discours" staan centraal in zijn verhandeling. De eerste term verwijst naar het taalgebruik binnen een bepaalde maatschappelijke groep dat vooral tot uiting komt in de discoursen die binnen die groep gangbaar zijn. Zima laat zien hoe literaire teksten verwijzen naar één of meer sociolecten. Schrijvers vertellen een verhaal door rivaliserende sociolecten op te voeren of door een sociolect op een bepaalde manier - bijvoorbeeld parodiërend - voor te stellen. Zijn analytisch begrippenkader legt zowel het talig/textuele karakter van de sociale werkelijkheid

als het sociologische karakter van de teksten bloot.

Van Peer, een literatuurwetenschapper, interesseert zich vooral voor de antropologische betekenis van verhalen. In zijn bijdrage behandelt hij het verhaal als een middel dat bij uitstek geschikt is voor het uitwisselen van ervaringen, voor het overdragen van kennis en voor het oplossen van problemen. Het verhaal is een voertuig waarmee deze kennis, waarden en culturele oplossingen verspreid worden en "verplaatst" door de tijd. Het verhaal behoort zelf tot de cultuur, maar produceert ook cultuur. Het belangrijkste element in verhalen, aldus Van Peer, is het thema van de *redding*. Het goede einde van een verhaal houdt een bevestiging in van de wijze waarop in een bepaalde cultuur problemen opgelost worden of bevat een les hoe dat behoort te gebeuren. Verhalen die slecht aflopen hebben volgens de auteur een soortgelijk effect aangezien zij een impliciete boodschap van redding blijven behouden, bijvoorbeeld omdat de lezer in de confrontatie met de trieste afloop van het verhaal zijn eigen "redding" ervaart.

Van Peers bijdrage sluit aan bij wat ik de trend van het personifiërende spreken heb genoemd. Het verhaal als een verslag van gebeurtenissen waarin menselijke personages een rol spelen is niet alleen een middel met behulp waarvan de onderzoeker zijn bevindingen tot uitdrukking brengt; het is ook een favoriet middel waarmee de leden van een cultuur zelf hun wereld beschrijven, legitimeren, overdragen en uitleggen. De antropologische betekenis van het verhaal geldt zowel voor de insider als voor de buitenstaander.

In haar bijdrage over sprookjes bespreekt *Clerkx* een geheel ander aspect van de relatie tussen verhaal en werkelijkheid. Psychologen en pedagogen hebben veel aandacht besteed aan de symbolische "werkelijkheid" van sprookjes. Clerkx wijst er echter op dat de meest voor de hand liggende vraag over sprookjes *niet* gesteld wordt: steekt

er ook een letterlijke (historische) werkelijkheid in sprookjes? Sprookjes - in het dagelijks spraakgebruik een term die "niet-waar" betekent - bevatten volgens de auteur allerlei verwijzingen naar oude leefwijzen ("geleefde werkelijkheid"), opvattingen ("geloofde werkelijkheid") en verlangens ("gewenste werkelijkheid") van gewone mensen. Clerkx, die zelf historisch onderzoek gedaan heeft naar familieverhoudingen, vindt die verhoudingen terug in de sprookjes die zij bestudeert. Haar poging om de historische werkelijkheid van sprookjes aan te duiden zal zijn uitwerking op de hedendaagse lezer van sprookjesverhalen niet missen. De historische interpretatie voegt een dimensie toe aan de betekenis die mensen nu aan sprookjes geven. Haar onderzoek illustreert het belang van sociologie en geschiedschrijving voor de literatuurwetenschap. Een onderzoek naar de context van het ontstaan van sprookjes, naar hun oorspronkelijke betekenis, heeft verstrekkende gevolgen voor de betekenis die aan sprookjes verbonden wordt.

Sociale wetenschappers gebruiken, zoals we gezien hebben, literaire technieken om hun geloofwaardigheid en wetenschappelijk gezag te vergroten. *Schipper* laat in haar bijdrage zien hoe omgekeerd romanschrijvers "sociaal-wetenschappelijke" kunstgrepen toepassen om hun verhaal realistischer te doen lijken. De Afrikaanse schrijvers die zij in haar betoog citeert verbinden hun verhaal graag met historische feiten om aldus die werkelijkheidservaring te versterken.

Schipper noemt nog andere technieken die deze auteurs toepassen om de levensechtheid te vergroten: een nauwkeurige beschrijving van de *setting* waarin de beschreven gebeurtenissen plaats hebben, de "pretext-functie", dat wil zeggen de wijze waarop de informatie gemotiveerd wordt, focalisatietechnieken, en het nabootsen van sociolecten, hetgeen leidt tot het gebruik van "citaten" uit diverse sociale groepen. Er is één opmerkelijk verschil tussen deze "realistische" romanschrijvers en recente etnografen: de eerstgenoemden houden zichzelf vaak buiten het verhaal om de

suggestie van volmaakte objectiviteit te wekken, terwijl antropologen er juist steeds meer toe overgaan zichzelf in de tekst op te voeren om de geloofwaardigheid van hun betoog te vergroten.

Schippers bijdrage is een treffende illustratie van de verborgen parallellen tussen het literaire verhaal en de sociaal-wetenschappelijke tekst: beide hebben retorische ambities, beide trachten de lezer tot een bepaalde visie op de werkelijkheid te "bekeren". Evenals de etnograaf tracht ook de romanschrijver geloofwaardig te zijn.

Scholte tenslotte wijdt een uitvoerige bespreking aan *Writing Culture*, een verzameling essays over de literaire en politieke dimensie van etnografische teksten. De essays weerspiegelen de groeiende aandacht voor symbolische antropologie. De auteurs onderzoeken op uiteenlopende wijzen hoe betekenis geconstitueerd wordt in etnografische teksten. Zoals de ondertitel van het boek aangeeft - *The Poetics and Politics of Ethnography* - zien de auteurs de etnografische produktie als een arbeid die vooral door twee reeksen van factoren beïnvloed wordt: poëtische, dat wil zeggen creatief en stilistisch vermogen, en politieke, de historische context waarin het onderzoek wordt verricht en het etnografisch produkt tot stand komt.

Scholte onderschrijft in grote lijnen de analyses van de literaire wending die de auteurs waarnemen in het etnografisch werk. Hij is echter van mening dat het belang van de politieke context nog ernstig onderschat wordt. Zijn kritiek is zowel epistemologisch als normatief. Als etnografische "waarheid", waarmee geloofwaardigheid, overredingskracht van de schrijver bedoeld wordt, zo context-gebonden is ("nothing more than a locatable set of practices"), dan doemen er inderdaad lastige epistemologische vragen op. Het is dan met name noodzakelijk ook de huidige literaire wending en de belangstelling voor het symbolische in hun historische context te beschouwen, iets waaraan volgens Scholte onvoldoende aandacht wordt besteed door de auteurs.

Dit brengt hem tot zijn tweede - normatieve - punt van kritiek. Is de literaire wending vaak niet juist een versluiering van de politieke context? Die wending heeft veel weg van een literaire mode die meer te maken heeft met de stijlvoorschriften die heersen binnen de academische kringen waar antropologen toe behoren (en waarvan zij afhankelijk zijn) dan met de politieke realiteit waarin hun gesprekspartners "in het veld" verkeren.

Scholte's betoog stelt het probleem van de intersubjectiviteit. Het wijst op de spanning die men, ondanks retoriek en verleidend jargon, blijft vermoeden tussen antropoloog en informant, tussen creatie en beschrijving, tussen tekst en context, tussen verhaal en werkelijkheid.

Tot besluit

Er is sprake van een toenadering tussen sociaal-wetenschappelijke en literaire tradities. Het strenge onderscheid tussen fictie en non-fictie is problematisch geworden. *Dichtung und Wahrheit* zijn niet wat ze beweren te zijn; dat onderscheid bleek te eenvoudig (9). De inzichten die literatuurwetenschappers hebben opgedaan over hoe literaire teksten gemaakt en gelezen worden blijken ook bruikbaar voor reflectie op wetenschappelijke teksten.

Er is niet alleen sprake van een toenadering, er ontstaat zelfs een zekere plaatsverwisseling. De teksten die sociale wetenschappers produceren worden niet langer gezien als objectieve beschrijvingen, nauwkeurige afspiegelingen van de werkelijkheid, maar als creatieve prestaties vol sociologische of antropologische verbeelding. Literaire teksten, aan de andere kant, worden niet meer beschouwd als producten van louter verbeelding. Alles wat de schrijver op papier zet heeft hij reeds gezien en vormt daar een representatie van, een voortzetting. Toen Adriaan van Dis in een gesprek met Freek de Jonge uitriep, "Maar mijnheer de Jonge, hoe *verzint* u het", antwoordde deze dat hij helemaal niets verzon. Het lijkt er

bijna op dat schrijver en sociale wetenschapper hun rollen verwisseld hebben.

De sociale wetenschap maakt een crisis door in zoverre zij niet in staat blijkt menselijk denken en handelen te verhelderen op streng "wetenschappelijke" wijze. Voor een sociale wetenschap die zich laat inspireren door de natuurwetenschap blijft de menselijke factor een storende factor. De voorspelbaarheid van sociale processen blijkt illusoir. De naturaliserende benadering in de sociale wetenschap is op een mislukking uitgelopen omdat zij onderweg haar eigenlijke "object", de gehele mens, uit het oog verloren heeft.

De sociale wetenschap maakt een renaissance door in zoverre zij het uniek menselijke van haar "object" herontdekt heeft: de onvoorspelbaarheid en ongrijpbaarheid van menselijk denken en gedrag. Het verhaal, waarin die onvoorspelbaarheid wordt uitgebeeld als een opeenvolging van gebeurtenissen vol verrassende wendingen, is in eer hersteld. Er voltrekt zich een verschuiving van een naturaliserend naar een personifiërend spreken over de werkelijkheid. Het verhaal is de bij uitstek personifiërende visie op het menselijk bedrijf.

De keuze voor het verhaal maakt de weg vrij voor de beoefening van literaire technieken door sociale wetenschappers. In deze inleiding en in de bijdragen aan dit nummer worden daar verschillende voorbeelden van getoond. Deze verschuiving van een klandestien en vaak onbewust naar een openlijk en opzettelijk gebruik van literaire procédés brengt ook een verandering te weeg in de ambities van sociale wetenschappers. Het gaat hen niet meer zozeer om een accurate beschrijving en objectieve verklaringen, maar om een subjectief begrijpen. Het gaat niet zozeer om een registratie maar om een representatie van de werkelijkheid. Schrijvers en sociale wetenschappers vinden elkaar in het ideaal van wat Clifford (1986: p.6) "true fictions" genoemd heeft, ware interpretaties.

De charme van de literaire wending in de sociale wetenschap is haar herwonnen levensechtheid. Zij brengt de "ruimte van het volledig leven" tot

uitdrukking (10). In het verhaal lijkt alles wat relevant is voor interpretatie te zijn samengebond. Toch is dit maar betrekkelijk. Evenals de naturaliserende is ook de personifiërende benadering een strategische ingreep die tot fragmentering leidt. De lijnen van de fragmentering lopen weliswaar anders maar ook het verhaal kan ons slechts een klein gedeelte van de werkelijkheid laten zien. Wat buiten het verhaal valt kan echter in toenemende mate de nieuwsgierigheid gaan wekken. En daardoor zal wellicht opnieuw belangstelling ontstaan voor een naturaliserende en statistische sociale wetenschap.

Ik dank Bob Scholte, Bart van Heerikhuizen en Kitty Verrips voor hun kritisch commentaar op deze inleiding.

Noten

1. Het is riskant de term "naturalisering" te gebruiken in een betoog over literatuur en sociale wetenschap. De term heeft namelijk niets van doen met het begrip "naturalisme" dat een realistisch genre in de literatuur aanduidt. Met "naturalisering" wordt hier bedoeld het tot noodzakelijk gegeven ("vaste natuur") verklaren van wat contingent is en behoort tot het domein van het sociale en persoonlijke.
2. Overigens zal het niet meevallen *onversneden* personifiërende of naturaliserende trends te vinden bij historici. Geen enkele zal zo naïef zijn een van beide trends geheel te ontkennen. Braudel bijvoorbeeld heeft in (minder geciteerde delen van) zijn werk ook uitvoerig aandacht besteed aan de rol van grote persoonlijkheden.
3. Introspectie kan ook helderheid verschaffen over het onbewust gebruik van zeer persoonlijke "bronnen" in het schrijven over anderen. Toen ik onlangs in een gezelschap van sociologen opmerkte dat wetenschappelijke betogen vol autobiografie zaten werd dat fel bestreden. Onder deze sociologen bevonden zich R.Stokvis die gepromoveerd is op een studie over sport, J.Goudsblom die zijn dissertatie over het nihilisme heeft geschreven en P.Kapteyn die onderzoek gedaan heeft op een naaktstrand.
4. In een recent interview in *De Groene Amsterdammer*

- (17 september 1986) stelt Susan Sontag terecht: "Het zou onmogelijk zijn geweest om De Gebroeders Karamazov (...) te schrijven als je alleen verstand had van het privéleven. Er zit zoveel kennis in dat boek over Rusland, de geschiedenis van de Grieks-orthodoxe kerk en de sociologie van het dorpsleven, terwijl het verhaal in feite over een vader en zijn drie zoons gaat" (p.19).
5. Overigens is het autobiografische genre een delicate zaak. Het is niet zo gemakkelijk in een autobiografisch verhaal de juiste toon te treffen. Wat bij de ene lezer als "eerlijk" overkomt kan de ander "exhibitionistisch" vinden. Bovendien waardeert niet iedere lezer het zo direct met de focalisator geconfronteerd te worden, de beschreven wereld voortdurend heel nadrukkelijk door de ogen van de schrijver te moeten zien. Als de schrijver erg vaak zelf in beeld is kan dat wrevel opwekken, zowel bij de lezer als bij degenen **over** wie hij geacht wordt te schrijven. Een voorbeeld van een etnografie die veel ergernis heeft opgewekt omdat de auteur zijn onderwerp al te zeer ondergeschikt gemaakt zou hebben aan zijn persoonlijke gevoelens is Turnbull's (1974) boek *The Mountain People* dat handelt over een volk in Uganda dat - een speling van het lot - Ik genoemd wordt. Beidelman (1973: p.171): "Rather than being a study of the Ik, this is an autobiographical portrait of the author utilizing the Ik as counters for expressing his personal feelings and experiences in the field" (zie ook Heine 1985).
 6. Zie ook Van Binsbergens recensie van Prattis (1985) in dit nummer.
 7. Goudsblom (1977) wijdt een prachtige beschouwing aan enkele gedichten van Van Geel. Het spreken van deze dichter over de natuur is volgens hem een verhuld spreken over de menselijke samenleving.
 8. Niet alle poëzie is zonder verhaal. De fabels van La Fontaine bijvoorbeeld en de klassieke epen van Homerus en Ovidius zijn gerenommeerde uitzonderingen.
 9. Voor een populaire verhandeling over fictie en non-fictie zie Van Zoest (1980). Over de complexe verhouding tussen beide zegt hij: "Voor literatuur geldt iets dat, geloof ik, voor geen enkele andere tekst-categorie geldt: waar gebeurd hoeft het niet te zijn, maar gelogen mag het absoluut niet wezen" (p.55).
 10. Deze beroemde regel van Lucebert wordt door Kamphof (z.d.) geciteerd.

Literatuur

- Beidelman, T.O. Review of C.M.Turnbull "The Mountain People", *Africa* 43 (1973), 2, pp.170-171
- Binsbergen, W.van, *Leeftocht*. Haarlem: In de Knipscheer, 1977
- Binsbergen, W.van, "Wetenschap en dichterschap: Een brief", *Mandala* 3 (1979), 1, pp.115-121
- Bremen, J.van, S. van der Geest & J. Verrips (red.), *Romantropologie: essays over antropologie en literatuur*. Amsterdam: CANSA ASC. 1979
- Clifford, J. "Introduction: partial truths", in: Clifford & Marcus, 1986: pp.1-26
- Clifford, J. "Authority and text in Twentieth-century Ethnography", ongepubliceerd manuscript.
- Clifford, J. & G.E.Marcus (eds.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press. 1986
- Friedrich, P. *The language parallax: Linguistic relativism and poetic indeterminacy*. Austin: University of Texas Press. 1986
- Goudsblom, J. "'Alles is sociologie': Sociologische kanttekeningen bij 'Enkele gedichten'", in: E.de Waard (red.), *De ene kunst leeft nooit zonder de andere, althans bij mij*. Amsterdam: Meulenhoff. 1977
- Goudsblom, J. "Problemen bij de sociologische studie van romans", in: Van Bremen e.a. 1979
- Hardin, G. "The tragedy of the commons", *Science* 162 (1968), pp.1243-1248
- Heine, B. "The Mountain People: Some notes on the Ik of North-eastern Uganda", *Africa* 55 (1985), 1, pp.3-16
- Kamphof, I. "'At the imagination's farthest rim': Over de betekenis van poëzie voor de antropologie". Te verschijnen in *Skript* 8 (1986), 4
- Luxemburg, J.van, M.Bal & W.Weststeijn, *Inleiding in de literatuurwetenschap*. Muiderberg: Coutinho. 1982
- Marcus, G.E. & D.Cushman, "Ethnographies as texts", *Annual Review of Anthropology* 11 (1982), pp.25-69
- Melsen, A.G.M.van, *Natuurwetenschap en techniek: Een wijsgerige bezinning*. Utrecht: Aula-boeken. 1960
- Mulder, N. "Verhaal en werkelijkheid: Principiële aantekeningen", ongepubliceerd manuscript
- Prattis, I.J. *Reflections: The anthropological muse*. Washington D.C.: American Anthropological Association. 1985
- Tierney, J. "Fanisi's keuze: De mythe van de overbevolking", *Intermediair* 22 (1986), 39, pp.43-59

- Turnbull, C.M. *The mountain people*. London: Pan Books. 1974
- Vink, A. "Het aristokratisch individualisme van Anna Blaman",
De Groene Amsterdammer, 1 januari 1986
- Zoest, A.van, *Waar gebeurt en toch gelogen: Over fictie
en niet-fictie*. Assen: Van Gorcum. 1980